

Sukupuoli: olemus vai tyyli?

Sara Heinämaa,
Ele, tyyli ja sukupuoli.
Merleau-Pontyn ja
de Beauvoirin
ruumiinfenomenologia
ja sen merkitys
sukupuolikysymykselle.
Gaudeamus, Helsinki
1996, 197 s.

Feministisen teorian kritiikki

Sara Heinämaan väitöskirja *Ele, tyyli ja sukupuoli* on yksi niistä harvoista suomenkielisistä tutkimuksista, joka hyödyntää metodisesti fenomenologista käsitteistöä ja ajattelua. Tarkastelun keskiössä on sukupuolikysymys — kysymys naisen ja miehen välisestä erosta. Heinämaa lähestyy kysymystä erityisesti Maurice Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologian tarjoamalla käsitteistöllä ja lukee tältä osin uudelleen Simone de Beauvoirin feministille eräänlaiseksi raamatuksi muodostunutta teosta *Toinen sukupuoli*, jonka tulkinassa ollaan Heinämaan mukaan menty hakoteille, kun varsinkaan anglo-amerikkalaisessa keskustelussa ei olla otettu riittävästi huomioon teoksen fenomenologisia lähtökohia.

Heinämaa pyrkii tuomaan sukupuoli-keskusteluun fenomenologisen ajattelutavan, käsitteistön ja ruumis-käsityksen, jotka tarjoavat kysymykseen ”uusua” näkökulmia ja raikautta. Heinämaa onnistuu tässä tavalla, joka osoittaa kuinka paljon hyödyntämätöntä potentiaalia mm. Merleau-Pontyn teoksiin ja ajatteluun sisältyy. Nähtäväksi jää, tullaanko tätä rikkautta Suomessa koskaan enemmän käyttämään hyväksi luutuneiden käsitysten murtamiseen.

Heinämaan varsinainen kritiikki kohdistuu englanninkielisellä kulttuurialueella ongelmattomaksi muodostuneeseen *sex* (biologinen sukupuoli)/*gender* (sosiaalinen sukupuoli) -erotteluun, jonka käsitteelliset lähtökohdat on nähty sijaitsevan Beauvoirin mainitussa teoksessa. Heinämaa pyrkii kuitenkin esittämään, että *sex/gender*-erottelulle perustuvat tulkinat eivät tee oikeutta Beauvoirille ja ovat ongelmallisia itse feministiselle teoria-perinteelle.

Heinämaa tuntee erinomaisesti kritiikkinsä kohteen ja sukupuolesta käydyin keskustelun ja tuo esille monia ongelmia, joihin biologisen ja sosiaalisen sukupuolen erottelu johtaa. Vähäisempiä näistä ei suinkaan ole

dualismi, joka kietoutuu perinteiseen mieli/ruumis- ja kulttuuri/luonto-erotteluun. Heinämaa nimittäin osoittaa, että *gender*-piirteet tulkitaan usein juuri sosiaalisesti ja kulttuurisesti määräytyneiksi ja mentaaliseksi piirteiksi, kun taas *sex*-piirteet nähdään ”luonnollisesti” muodostuneina fysiologisina ominaisuuksina. Kuten Heinämaa huomauttaa, tämä lähtökohta on erittäin ongelmallinen feministiselle teorialle, jonka pitäisi pikemminkin kritikoida tällaista perinteistä dualismia kuin rakentaa sen varaan.

Jakautuvatko ihmiset kahteen sukupuoleen?

Heinämaa on toki tietoinen myös feminismissä käytävästä *sex/gender*-erottelun kritiikistä ja erilaisista ratkaisumalleista. Itse hän pyrkii rakentamaan sukupuolieron teoriaansa Merleau-Pontyn fenomenologian pohjalta. Merleau-Pontyn fenomenologian yksi keskeisistä lähtökohdistahan oli perinteisten länsimaisten dualismien purkaminen. Yksi keskeisimpiä tällaisia dualismeja onkin juuri mielen ja ruumiin välinen ero.

Yleisesti ottaen Merleau-Pontyn kritiikin kohteena on perinteinen filosofinen objektiivinen ajattelu (*pensée objective*), joka tarkastelee maailmaa tieteiden mukaisena ideaalitodellisuutena. Tässä oliot ovat tarkkarajaisia, niillä on tietty olemus ja niiden ominaisuudet ovat määrättyjä, ne sijaitsevat geometrisessa tilassa ja niiden väliset suhteet ovat ulkoisia eli ne voidaan identifioida toisistaan riippumatta, kuten esimerkiksi mieli ja ruumis. Ongelmana on perinteisesti ollut pikemminkin se, miten mieli ja ruumis liittyvät yhteen.

Sukupuoli-kysymyksen kohdalla on tietysti ajateltu, että miehellä ja naisella on jokin tietty erityisesti biologisesti määräytyvä olemus, ja että miehen ja naisen välillä on tarkka raja, jonka molemmiin puoliin sukupuolet muotoutuvat itsekseen ja toisensa poissulkien. Näin ollen sukupuoli muodostuu dikotomiaksi, joka jakaa ihmiset kahteen luokkaan, ja tämä jako ulottuu myös *gender*-puolelle.

On kuitenkin esitetty kritiikkiä, että sukupuolten jakaminen kahteen tiukkarajaiseen luokkaan on kestävämpiä. Riippumatta siitä miten sukupuoli määritellään, tuloksena ei ole dikotomia, joka identifioi kaksi toisensa poissulkevaa olioluokkaa.

”Tarvitsemme me *todella todellisen* sukupuolen?”, kysyi Michel Foucaultin hermafrodiitti Herculine Barbinin päiväkirjoihin tekemässään esipuheessa. Foucaultin mukaan sukupuoli muodostui yksi keskeisimmistä identiteettiä määrittävistä tekijöistä varsinkin 1800-luvulta alkaen. Tälle oli

Foucaultin mukaan oma tärkeä funktionsa ”biopoliittisessa” vallankäytössä, joka kohdistui yhteiskunnan järjestämiseen. Tässä järjestyksessä ei hermafrodiitilla ollut sijaa, vaan ”piilossa oleva” ”todellinen” yksi ja tarkka sukupuoli oli löydettävä.

Sukupuoli tyylinä

Heinämaa ei kuitenkaan kysy eikä määritä sukupuolen ja sukupuoli-identiteetin yhteiskunnallisia merkityksiä, vaan pysyttelee sukupuolikysymyksen käsitteellisissä ja ”filosofisissa” maisemissa. Pikemminkin kuin *sex/gender*-erottelulle, joka on bio- ja kulttuuritieteen luoma idealisaatio, sukupuoli rakentuu Heinämaan tulkinnan mukaan elämisen ja toiminnan tavassa, olemisemme tyyllissä, kuten Merleau-Ponty luonnehtii ruumiillisuuttamme. Ruumiin tai kehon käsite ei rakennu Merleau-Pontyalla ”objektiivisen ajattelun” ylläpitämille biologisille ominaisuuksille, vaan maailmassa tapahtuvalle olemisellemme ja toiminnallemme. Ruumiimme on elävä ruumis, jossa ei ole erotettavissa mieltä ja mekanistista ruumista, vaan kyseessä on yksi elävä ja toimiva kokonaisuus. Tämän Merleau-Pontyn ruumiinfenomenologian innoittamana Heinämaa tiivistää, että ”sekä mies että nainen elävät lihallisuuden kaksinaisuutta, mutta eri *tavoin*. Kyse ei ole erilaisista substansseista eikä edes erilaisista rakenteista, vaan *tavan* eroista.” (S. 150) Fenomenologisen käsitteistön myötä sukupuolta tulevat nyt luonnehtimaan sellaiset käsitteet kuin tapa, tyyli, liikeiden rytmi ja melodia yms. Kysymys ei ole siitä, mitä me olemme, vaan miten me olemme. Heinämaalta jää kuitenkin pohjimmaltaan kysymättä, miksi tämä ”miten” rakentuu juuri sellaiseksi kuin kulloinkin rakentuu.

Toki hän huomauttaa yleisesti, että tyyli perustuu aikaisempiin tekoihin ja tapoihin, mutta ei ole niiden määräämä. Siten sukupuolierokin on murrettavissa poikkeavien liikeiden, tyylien ja tapojen myötä, eikä vain ajatusten ja uskomusten muutosten myötä. Se, miten kietoudumme maailmaan, liikumme ja elämme siinä, määrittää näin myös sukupuolisuuttamme, joka ei enää ole kiinnitetty biologisiin tai mentaalisiin ominaisuuksiin.

Opinnäytteen ongelma

Vaikka Heinämaan tarkastelujen keskiössä on siis sukupuolikysymys, on väitöskirjaa luettava lähes sata sivua, ennen kuin hän pääsee itse asiaan. Teoksen alkupuoli on nimittäin Husserlin fenomenologian esittelyä, jonka tarkoitus on pohjustaa sekä Merleau-Pontyn ajattelua ja metodia että tulevaa sukupuoli-käsitystä. Teoksen alku jää kuitenkin tältä osin suhteellisen irralliseksi ja osittain epäselväksi. Heinämaa ei ole omaksunut fenomenologiassa käytyä keskustelua samalla tasolla kuin feminististä keskustelua, ja tämä tasoero näkyy varsinkin kun kyse on

esityksen selkeydestä.

Heinämaan Husserl-osuus on kuitenkin ymmärrettävissä opinnäyte-työn kontekstissa, jossa oppineisuutta joskus joudutaan korostamaan, vaikka työn kokonaisuus siitä kärsisikin.

Teoksen toiseksi ongelmaksi jää se, että lukija ei lopultakaan ole täysin varma, onko Heinämaan ensisijainen tarkoitus Beauvoirin *Toinen sukupuoli* -teoksen uusi lukeminen vai "itse asia" (die Sache selbst), kuten fenomenologiassa sanotaan, eli tässä tapauksessa sukupuolikäsityksen tarkasteleminen. Teoksensa yhteenvedossa Heinämaa sanoo tärkeimmäksi tuloksekseen, "että Beauvoirin *Le deuxième sexe* on fenomenologinen tutkimus" (s. 176). Johdannossa hän puolestaan esittää tavoitteensa olevan "osoittaa eksistentiaalis-fenomenologisen ruumiskäsityksen erityispiirteet ja sen yhteydet sukupuolista käytyyn keskusteluun" (s. 10). Tavoite ja tulos eivät suinkaan ole toisiaan poissulkevia, mutta hajottavat olennaisesti teoksen argumentaatiota.

Reijo Kupiainen